

Стратегія толерантності – стратегія майбутнього

В умовах глобалізованого світу йде напружений пошук нових шляхів розвитку людства, нових ціннісних орієнтацій. Цей пошук відбувається у різних сферах людської культури – у філософії, мистецтві, релігійному осягненні оточуючої дійсності, в науці. Йдеться про фундаментальні засади людського буття, про напрацювання нових цінностей, нових смисложиттєвих орієнтирів, покликаних забезпечити стратегію виживання і прогрес людства. Мова йде також про перегляд попереднього ставлення до природи, напрацювання нових ідеалів людської діяльності, розуміння перспектив людства.

Передумови нової світоглядної орієнтації формуються всередині самої техногенної цивілізації. Коли людство глобалізується, між собою зіштовхуються і вступають у діалог різні культурні традиції. І людство усвідомлює, що потрібно вчитися вести цей діалог, змінювати систему відліку, не розглядати свої цінності й культуру як абсолютні, навчившись розуміти один одного. Необхідно знайти нові способи соціалізації людини, виховання її в атмосфері поваги до досягнень різних культур.

Вимога відмови від застосування сили як засобу вирішення суперечок, здатність шукати і знаходити консенсус є наслідком глобалізації людства. Локальні конфлікти у сучасних умовах небезпечні переростанням у глобальні. Тому пошук стратегій ненасильства – не добрі побажання чи наміри, а парадигма виживання людства. При цьому стратегія толерантності передбачає трансформацію всієї структури цінностей техногенної цивілізації. Необхідно переглянути сам ідеал сили і влади, панування над об'єктами, обставинами, соціальним середовищем. Розмірковуючи над "вихідними принципами, які б визначали моральні взаємовідносини між людьми", патріарх американської соціології Д. Белл дійшов висновку: "Єдиним правилом, на якому ще можна наполягати, залишається заборона на застосування сили для встановлення правил – хоч би якими були культурні чи релігійні відмінності між народами. У протилежному випадку нас очікує кінець цивілізації – принаймні в її відомому вигляді"¹.

У пошуках адекватної глобалізованому світу системи цінностей доведеться критично проаналізувати європейську культурну традицію. Фундаментальні світоглядні орієнтири техногенної цивілізації – розуміння людини, її діяльності, її ставлення до природи, розуміння розуму і наукової раціональності і т.ін. – всі ці життєві смисли і цінності формують категоріальний ряд людської свідомості і проявляються в найнеочікуваніших аспектах людської життєдіяльності.

Пошук нових світоглядних орієнтацій – це пошук нового способу мислення та життя, нового ставлення до людей, природи, до інших народів і

¹ Белл Д. *Нравственность и злодейство. Две культурные парадигмы XXI века* / Д. Белл // *Свободная мысль*. – 2005. – № 3. – С. 11-26.

культур. Тому інтерес до проблем толерантності, етики ненасильства і дослідження в цій сфері мають глибокий смисл. Вони постають як відображення (щоправда, не завжди усвідомлюване) глибинних процесів у людській культурі, орієнтованих на розробку нової матриці цінностей, що йде на зміну попереднім стратегіям виживання, притаманних техногенній цивілізації.

Передумови для стратегії ненасильства виникають не тільки у сфері соціальних, політичних і духовних відносин між різними країнами і народами глобального світу. Не менш важливо, що ці передумови виявляються у сфері науково-технологічного прогресу, який є стрижнем існування і розвитку техногенної цивілізації.

Важливо, щоб людство від менталітету техногенної цивілізації перейшло до нового осмислення світу. Новий спосіб життя обов'язково має містити в собі стратегію ненасильства. Насильницьке, грубе переоблаштування глобалізованого світу за моделями якоїсь однієї цивілізації може викликати катастрофічні наслідки для нього самого. Тому необхідні свідомі обмеження діяльності людей. Орієнтовані на вибір тільки таких можливих сценаріїв зміни світу, в яких забезпечуються стратегії виживання. І ці обмеження детермінуються не тільки об'єктивними знаннями про можливі лінії розвитку об'єктів, а й ціннісними структурами, розумінням добра, краси і самоцінності людського життя. Якщо цей новий світогляд є умовою виживання людства, то етику ненасильства, по справедливості, слід вважати фундаментальною і, я додав би, найкращою, надихаючою складовою цього світогляду.

Але тоді ми вже маємо справу з новою світоглядною парадигмою, яка вимагає ставитися до інших не як до матеріалу, а як до особливого організму, в якому ми живемо та з яким маємо взаємодіяти, не порушуючи його основних функціональних зв'язків. Ця парадигма звертає нас до східних культур, де цілісне бачення світу як організму було вихідним. Не випадково саме на Сході розвивалась етика ненасильства. В індійській філософській традиції світ – це живе тіло, живий організм і будь-які дії відносно нього потребують моральних підстав.

Останні події в різних куточках планети піднімають гострі дискусії. Як саме і в який момент міжнародна спільнота має реагувати в разі у випадку загрози геноциду чи гуманітарної катастрофи в тій чи іншій країні? Де межа державного суверенітету, порушення якої дає право на міжнародне втручання? І як уникнути подвійних стандартів у ставленні до маленьких країн та великих держав?

Політика західних держав, спрямована на поширення та підтримку демократичних цінностей, не завжди пов'язана з послідовним захистом і виявами солідарності з тими, хто у вельми важких умовах такі цінності відстоює. Навіть тепер у світі, що нібито змінився на краще, західні політики дуже часто воліють поступитися широко розрекламованими ідеалами демократії, прав людини, громадянського суспільства. Така

поведінка позбавляє Захід моральної сили, без якої військова, економічна та політична міць в історичній перспективі стає доволі ефемерною.

Європейські цінності нічого не варті, якщо їх не хочуть чи не можуть захищати. Навпаки, відмова від рішучого обстоювання таких цінностей призводить до тотальної дискредитації не лише їх, а й того, хто формально ототожнює себе з ними. Невипадково, у світі створюється дуже непривабливий імідж Заходу, який пропагує європейські ідеали свободи, демократії, прав людини тощо, але легко відмовляється під тиском інтересів "реальної політики", поступаючись власному егоїзму. Втрачаючи моральне лідерство, Захід деградує, слабшає, неминуче перетворюючись на світову духовну провінцію, гниє внутрішньо, демонструючи людству очевидний занепад Європи.

Для того, щоб принцип толерантності був прийнятий і функціонував, потрібні не тільки правові акти, а й культурні передумови, які не можна створити на замовлення. Сьогодні до ідеї толерантності "закрадається" новий сенс, а саме байдужість. Дедалі частіше ми помічаємо, що вимагають толерантності як байдужості, відсутності будь-якої позиції чи думки, а іноді навіть за схвального ставлення до всього, що відбувається у світі, що нам трапляється помічати в людях і поглядах. Прагнення толерантності в цьому значенні – це частина нашої гедоністичної культури, в якій справді все втрачає для нас своє значення. Це філософія життя без почуття відповідальності і без жодних переконань. Однак це дуже шкідливий нонсенс; зневага до правди нищить нашу цивілізацію не менше, аніж фанатизм правди. Збайдужіла більшість розчищає поле для фанатиків, які завжди знайдуться в достатній кількості.

Толерантність охороняється не стільки законом, як визнанням її за життєву норму. Адже потенціал нетолерантності наявний у кожному з нас, бо потреба накидати іншим свій погляд на світ загалом дуже сильна; нам хочеться, щоб усі вірили в те саме, що й ми, бо тоді ми почуваємо себе духовно захищенішими й не мусимо розмірковувати над власними віруваннями або зіставляти їх з іншими. Ось чому так багато агресивності в конфронтації вірувань – релігійних, філософських чи політичних. Однак якби нетолерантність, бажання повернути інших у свою віру шляхом агресії й примусу мала б усуватися такою формою буття, за якої ніхто ні в що не вірить, усім до всього байдуже, аби лише жилося весело, – то горе нам, бо тоді станемо жертвами тієї чи іншої ідеократії. Вихваляння насильства не може перемогти вихваляння загального збайдужіння².

Виходячи за межі формування "толерантної свідомості", проблема толерантності є проблемою формування толерантного суспільства, яке, санкціонуючи толерантність як модель поведінки, здатне забезпечити модель гармонійного співіснування різних культур і традицій та створити

² Крюковський Л. Міні-лекції на максі-теми / Пер. з пол. Р. Харчук / Лешек Колаковський. – К.: Основи, 1999. – С. 48.

ефективні засоби протидії ворожнечі в умовах світоглядного і політичного плюралізму³.

Сучасна людина і сучасний світ потребують стриманості й поваги до Іншого, до відмінностей, які панують у світі. Виховання цієї чесноти та утвердження етосу толерантності стає нагальною проблемою сучасного досить плюралізованого і пронизаного протиріччями світу. Ідея толерантності виходить з визнання свободи кожної людини й разом з тим – пов'язаності усіх людей у добрі й злі. Визнавши свободу людини ми тим самим маємо визнати її відкритість до добра і зла. Добро, як і зло, не факт, як справа вибору й ніхто не убезпечений ні від добра, ні від зла. Цю нездоланну основу буття людини можна подолати не насиллям, а якісною зміною вектора суспільних зусиль (індивідуальних, колективних, соціально-організованих), які спрямовані на те, щоб вирватися із "зачарованого" кола ненависті й нетерпимості. Толерантність має стати стратегією майбутнього, а її життєдайним імперативом: до минулого – вдячність, до сьогочасного – солідарна дія, до майбутнього – відповідальність.

Ми свідомі того, що проблеми толерантності у сучасному світі далекі від розв'язання, але привернувши до них увагу науковців, політиків і громадськості – ми вже зробили серйозний крок вперед до осмислення основних форм та механізмів вияву толерантності у сферах політичної, соціальної, культурної, релігійної, етнічної, національної, екологічної буттєвості людини.

*Ректор Житомирського
державного університету імені Івана Франка
доктор філософських наук, професор П. Ю. Саух*

³ Гараджа В. И. Толерантность и религиозная нетерпимость / В. И. Гараджа // Философские науки. – 2004. – № 3. – С. 21-28).